

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۱۹۴

خواهم گرفتن اکنون، آن مایهٔ صُور^(۱) را
دامی نهادم خوش، آن قبلهٔ نظر را

دیوار، گوش دارد، آهستتر سخن گو
ای عقل، بام بر رو، ای دل، بگیر در را

أعدا^(۲) که در کمین‌اند، در غُصّهٔ همین‌اند
چون بشنوند چیزی، گویند همدگر را

گر زرها نهان‌اند، خصمان و دشمنان‌اند
در قعرِ چه سخن گو، خلوت گزین سحر را

ای جان، چه جای دشمن؟ روزی خیال دشمن
در خانه دلم شد از بهر رهگذر را

رمزی شنید زین سِرِّ، زو^(۳) پیش دشمنان شد
میخواند یک به یک را، می‌گفت خشک و تر^(۴) را

ز آن روز ما و یاران، در راه، عهد کردیم:
«پنهان کنیم سِرِّ را، پیش افکنیم سِرِّ را»

ما نیز مردمان‌ایم، نی کم ز سنگِ کان‌ایم
بی زخم‌های میتین^(۵) پیدا نکرد زر را

دریای کیسه بسته^(۶)، تلخ و تَرُشِ نِشسته
«یعنی: «خبر ندارم، کی دیده‌ام گهر را؟»

(۱) صُور: جمع صورت، نقش‌ها

(۲) اَعْدَا: جمعِ عَدُوِّ، دشمنان

(۳) زو: زود

(۴) خشک و تر: مجازاً همه چیز

(۵) میتین: کلنگ، تبر، تیشه و میله‌ای که با آن سنگ می‌تراشند.

(۶) کیسه بسته: کسی که دارایی خود را نشان نمی‌دهد.

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۱۹۴

خواهم گرفتن اکنون، آن مایهٔ صُور را
دامی نهادام خوش، آن قبلهٔ نظر را

دیوار، گوش دارد، آهسته‌تر سخن گو
ای عقل، بام بر رو، ای دل، بگیر در را

أعدا که در کمین‌اند، در غُصَّهٔ همین‌اند
چون بشنوند چیزی، گویند همدگر را

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۱۳۷۸

من که خَرُّوبِم^(۷)، خرابِ منزلَم
هادم^(۸) بنیادِ این آب و گِلَم

(۷) خَرُّوب: گیاه خَرْنُوب که بوته‌ای بیابانی و مرتفع و خاردار است و در هر بنایی بروید آن را ویران می‌کند.

(۸) هادم: ویران‌کننده

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۱۸۶۸

احمقست و مردهٔ ما و مَنی
کز غمِ فرعش، فَرَاغِ اصل، نی

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۲۸۷۲

حق همی خواهد که تو زاهد شوی
تا غَرَض بگذاری و شاهد شوی

کاین غَرَض ها پرده دیده بُود
بر نظر چون پرده پیچیده بُود

پس نبیند جمله را با طِمِّ (۹) و رِمِّ (۱۰-۱۱)
حُبُّكَ الْأَشْيَاءَ يُعْمَىٰ وَ يُصِمُّ

حدیث

«حُبُّكَ الْأَشْيَاءَ يُعْمَىٰ وَ يُصِمُّ.»

«عشقِ تو به اشیاء تو را کور و کر می‌کند.»

- (۹) طِمّ: دریا و آب فراوان
(۱۰) رِمّ: زمین و خاک
(۱۱) با طِمّ و رِمّ: در اینجا یعنی با جزئیات
-

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۱۶۱۲

هنرِ خویش بپوشم ز همه، تا نخرندم
به دو صد عیبِ پلنگم، که خرد جز تو امیرم؟

مولوی، مثنوی، دفتر سوم، بیت ۱۳۲۳

جز خضوع و بندگی^{۱۲} و، اضطرار^(۱۲)
اندرین حضرت ندارد اعتبار

(۱۲) اضطرار: درمانده شدن، بی‌چارگی

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۶۳۸

چنان گشت و چنین گشت، چنان راست نیاید
مدانید که چونید، مدانید که چندید

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۲۹۱۰

هر یکی خاصیتِ خود را نمود
آن هنرها جمله بدبختی فزود

آن هنرها گردنِ ما را بیست
ز آن مناصب سرنگونساریم و پست

آن هنر فی جیدنا حبلٌ مسد
روزِ مُردن نیست ز آن فن‌ها مدد

قرآن کریم، سوره لهب (۱۱۱)، آیه ۵

«فِي جِيدِهَا حَبْلٌ مِّن مَّسَدٍ»

«و بر گردن ریسمانی از لیف خرما دارد.»

جز همان خاصیت آن خوش حواس
که به شب بد چشم او سلطان شناس

آن هنرها جمله غول راه بود
غیر چشمی کوز شه آگاه بود

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۳۱۰۸

باد توندست و چراغم ابتری (۱۳)
زو بگیرانم چراغ دیگری

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۳۱۱۲

او نکرد این فهم، پس داد از غِرَر (۱۴)
شمعِ فانی را به فانیِ دیگر

(۱۴) غِرَر: جمع غِرَّة به معنی غفلت و بی‌خبری و غرور

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۲۴۹۹

خوابِ تو بیداری است، ای بُوبَطْر (۱۵)
که به بیداری عیانستش اثر

درگذر از فضل و از جَلْدی (۱۶) و فن
کار، خدمت دارد و خُلُقِ حَسَن

بهر این آوردمان یزدان برون
ما خَلَقْتُ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

حضرت حق ما را بدین جهت آفرید که او را عبادت کنیم.
چنانکه در قرآن کریم فرموده است: (جنیان و) آدمیان را
نیافریدم جز آنکه مرا پرستش کنند.

قرآن کریم، سوره ذاریات (۵۱)، آیه ۵۶

«وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ.»

«جن و انس را جز برای پرستش خود نیافریده‌ام.»

سامری را آن هنر چه سود کرد؟
کآن فن از بابِ اللّٰهَش (۱۷) مردود کرد

چه کشید از کیمیا قارون؟ ببین
که فرو بردش به قعرِ خود زمین

بُوالْحِجَمِ (۱۸) آخر چه بربست از هنر؟
سرنگون رفت او ز کفران در سَقَرِ (۱۹)

خود هنر آن دان که دید آتش عیان
نه کپ (۲۰) دَلَّ عَلَى النَّارِ الدُّخَانُ (۲۱)

کسی را باید هنرمند بدانی که آتش را آشکارا ببیند،
نه آنکه فقط بگوید تصاعدِ دود دلیل بر وجود آتش است.

ای دلالت گندهر پیشِ لبیب (۲۲)
در حقیقت از دلیلِ آن طیب

چون دلالت نیست جز این، ای پسر
گوه می‌خور، در گُمیزی (۲۳) می‌نگر

ای دلیل تو مثال آن عصا در کَفَتِ دَلٌّ عَلَىٰ عَيْبِ الْعَمَىٰ

ای کسی که دلیل در دست تو مانند عصایی در دست کور است. همانطور که عصا دلالت بر کوری فرد می‌کند، توسل به عصای استدلال نیز دلیل بر کوردلی توست.

غُلُغٌ و طاق و طُرُنْبٌ (۲۴) و گیر و دار
که نمی‌بینم، مرا معذور دار

(۱۵) بُوَيَّطَرُ: سرمست، مغرور

(۱۶) جَلْدِي: چابکی، چالاکی

(۱۷) بَابُ اللَّهِ: درگاه الهی

(۱۸) بُوَالْحِكْمِ: کنیه اصلی ابوجهل

(۱۹) سَقَرٌ: از نااهای دوزخ

(۲۰) كَيْ: گپ، گفتگو کردن

(۲۱) دَلٌّ عَلَى النَّارِ الدُّخَانِ: دود بر آتش دلالت دارد.

(۲۲) لَبِيبٌ: خردمند

(۲۳) كُمِيزٌ: ادرار

(۲۴) طاق و طُرُنْبٌ: سر و صدا

مولوی، مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۶۴۸

پس هنر آمد هلاکت خام را
کز پی دانه نبیند دام را

اختیار آن را نکو باشد که او
مالکِ خود باشد اندرِ اتَّقُوا (۲۵)

چون نباشد حفظ و تقوی، زینهار (۲۶)
دور کن آلت، بینداز اختیار

(۲۵) اتَّقُوا: بترسید، تقوا پیشه کنید.

(۲۶) زینهار: برحذر باش، کلمه تنبیه

مولوی، مثنوی، دفتر دوم، بیت ۳۷۴۳

جُمْلَه مَرغانِ مُنَازِعِ (۲۷)، بازوار
بشَنوید این طِبِلِ بازِ (۲۸) شَهریار

ز اِختِلافِ خَویِش، سَویِ اِتِّحادِ
هین زِ هَر جانِبِ رَوانِ گَرَدید شاد

حَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ
نَحْوَهُ هَذَا الَّذِي لَمْ يَنْهَكُمْ

در هر وضعیتی هستید روی خود را به سوی آن وحدت و یا
آن سلیمان بگردانید که این چیزی است که خدا شما را از
آن باز نداشته است.

کوزمرغانیم و، بس ناساختیم
کآن سلیمان را دمی نشناختیم

همچو جُفدان، دشمنِ بازان شدیم
لاجرَم و امانده ویران شدیم

می‌کنیم از غایتِ جهل و عَمی'
قصدِ آزارِ عزیزانِ خدا

(۲۷) مُنازَع: نزاع کننده، ستیزه‌گر

(۲۸) طِبَلِ باز: طبل‌باز که وقتِ پروازِ باز به سوی صید یا وقت رجوع می‌زداند.

مولوی، مثنوی، دفتر دوم، بیت ۳۷۸۱

با سُلیمان، پای در دریا پِنه
تا چو داود آب، سازد صد زِرِه

آن سُلیمان، پیشِ جمله حاضرست
لیک غیرت چشم‌بند و، ساحرست

تا ز جهل و، خوابناکی و، فضول
او به پیشِ ما و، ما از وی مَلول (۲۹)

(۲۹) مَلول: افسرده، اندوهگین

مولوی، مثنوی، دفتر اول، بیت ۳۲۱۴

علّتی بترّ ز پندارِ کمال
نیست اندر جانِ تو ای نُودَلال (۳۰)

(۳۰) نُودَلال: صاحبِ ناز و کرشمه

مولوی، مثنوی، دفتر اول، بیت ۳۲۴۰

کرده حق ناموس را صد من حَدید (۳۱)
ای بسی بسته به بندِ ناپدید

مولوی، مثنوی، دفتر اوّل، بیت ۳۲۱۹

در تگ^(۳۲) جو هست سِرگین ای فتی^(۳۳)
گرچه جو صافی نماید مر تو را

(۳۲) تگ: ته و بُن

(۳۳) فتی: جوان، جوانمرد

مولوی، مثنوی، دفتر اوّل، بیت ۲۶۷۰

حکم حق گسترد بهر ما بساط^(۳۴)
که بگوئید از طریق انبساط

(۳۴) بساط: هرچیز گستردنی مانند فرش و سفره

مولوی، مثنوی، دفتر سوم، بیت ۱۱۳۰

چون ملایک، گوی: لَا عِلْمَ لَنَا
تا بگیرد دستِ تو عَلِمْتَنَا

مانند فرشتگان بگو: «ما را دانشی نیست»
تا «جز آنچه به ما آموختی» دستِ تو را بگیرد.

مولوی، مثنوی، دفتر دوم، بیت ۳۱۷۵

چون ملایک گو که لَا عِلْمَ لَنَا
یا الهی، غَيْرَ مَا عَلِمْتَنَا

مانند فرشتگان بگو: «خداوندا، ما را دانشی نیست جز
آنچه خود به ما آموختی.»

قرآن کریم، سورۀ بقره (۲)، آیه ۳۲

«قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا عَلَيَّ إِنَّكَ أَنْتَ
الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ.»

«گفتند: منزهی تو. ما را جز آنچه خود به ما
آموخته‌ای دانشی نیست. تویی دانای حکیم.»

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۱۳۴۴

دم او جان دَهَدَتِ رُو ز نَفَخْتُ (۳۵) بپذیر
کار او کُنْ فَيَكُونُ است نه موقوفِ علل

(۳۵) نَفَخْتُ: دمیدم

مولوی، مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۳۱۹۶

تا کنی مر غیر را حَبْر (۳۶) و سَنی (۳۷)
خویش را بدخُو و خالی می‌کنی

(۳۶) حَبْر: دانشمند، دانا

(۳۷) سَنی: رفیع، بلند مرتبه

مولوی، مثنوی، دفتر دوم، بیت ۱۵۱

مردۀ خود را رها کرده‌ست او
مردۀ بیگانه را جوید رَفو

مولوی، مثنوی، دفتر دوم، بیت ۴۷۹

دیده‌آ، بر دیگران، نوحه‌گری
مدتی بنشین و، بر خود می‌گری

مولوی، مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۲۶۳۶

از قرین بی قول و گفت و گوی او
خو بدزد دل نهان از خوی او

مولوی، مثنوی، دفتر دوم، بیت ۱۴۲۱

می‌رود از سینه‌ها در سینه‌ها
از ره پنهان، صلاح و کینه‌ها

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۴۸۵۶

گرگ درنده‌ست نفسِ بد، یقین
چه بهانه می‌نهی بر هر قرین؟

مولوی، مثنوی، دفتر دوم، بیت ۳۵۱۴

بر قرینِ خویش مَفْزَا در صِفَت
کَانَ فِرَاقِ آرد یَقینِ در عَاقِبَت

مولوی، مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۴۰۸

چون شکارِ خوک آمد صیدِ عام
رَنجِ بی‌حد، لقمه خوردنِ زو حرام

آنکه ارزد صید را، عشق است و بس
لیک او کی گنجد اندر دامِ کس؟

تو مگر آیی و صیدِ او شوی
دام بگذاری، به دامِ او روی

عشق می‌گوید به گوشم پست پست (۳۸)
صید بودن خوشتر از صیادی است

(۳۸) پست پست: آهسته آهسته

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۳۰۹۴

خانه‌ای را کش دریچه‌ست آن طرف
دارد از سیرانِ آن یوسف شرف

هین دریچه سوی یوسف باز کن
وز شکافش فرجه‌یی (۳۹) آغاز کن

عشق ورزی، آن دریچه کردن است
کز جمالِ دوست، سینه روشن است

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۱۳۰۹

عقلِ کل را گفت: ما زاغِ اُلْبَصْر
عقلِ جزوی می‌کند هر سو نظر

عقلِ ما زاغ است نورِ خاصگان
عقلِ زاغ استادِ گورِ مردگان

جان که او دنبالهٔ زاغان پَرَد
زاغ، او را سوی گورستان بَرَد

قرآن کریم، سوره نجم (۵۳)، آیه ۱۷

«مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغَى.»

«چشم خطا نکرد و از حد درنگذشت.»

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۲۹۶۸

ز آن نیامد یک عبارت در جهان
که نهان است و نهان است و نهان

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۲۲۸۱

ای از تو خاکی تن شده، تن فکرت و گفتن شده
وز گفت و فکرت بس صُور در غیب آبستن شده

زآن سوی کاندازی نظر، آن جنس می‌آید صُور
پس از نظر آید صُور، اشکال مرد و زن شده

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۵۸۲

خُنک جانی که بر بامش همی چوبک زَنَد (۴۰) امشب
شود همچون سَحَر خندان، عَطایِ بی عدد بیند

(۴۰) چوبک زدن: پاسبانی کردن، نگهبانی کردن

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۲۲۳۲

نیست وقتِ مشورت، هین راه کُن
چون علی تو آه اندر چاه کن

مَحْرَمِ آن آه، کمیاب است بس
شب رُو و، پنهان رُوی گُن (۴۱) چون عَسَس (۴۲)

سوی دریا عزم گُن زین آبگیر
بحر (۴۳) جو و تَرکِ این گرداب گیر

(۴۱) پنهان رُوی کردن: اعتقاد خود را پنهان کردن

(۴۲) عَسَس: داروغه، شبگرد، کسی که شبها در محلهها می‌گردد و از منازل و اماکن مراقبت می‌کند.

(۴۳) بحر: دریا

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۲۰۱۴

چون بخوام کز سِرَتِ آهی کنم
چون علی سَر را فرو چاهی کنم

مولوی، مثنوی، دفتر دوم، بیت ۱۵۰۰

چه عجب که سِر ز بد پنهان کنی؟
این عَجَب که سِر ز خُود، پنهان کنی!

مولوی، مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۴۲۳۰

آشنایی گیر شبها تا به روز
با چنین استاره‌های (۴۴) دیوسوز

هر یکی در دفعِ دیوِ بدگُمان
هست نفت‌اندازِ (۴۵) قلعهٔ آسمان

(۴۴) استاره: ستاره

(۴۵) نفت‌انداز: نفت‌اندازنده؛ کسی که آتش می‌بارد.

مولوی، مثنوی، دفتر سوم، بیت ۱۳۵۹

ننگرم کس را و گر هم بنگرم
او بهانه باشد و، تو مَنظَرَم (۴۶)

عاشق صنَع توأم در شُکر و صبر (۴۷)
عاشقِ مصنوع، کی باشم چو گبر (۴۸)؟

عاشقِ صنَع (۴۹) خدا با فر بُود
عاشقِ مصنوع (۵۰) او کافر بُود

(۴۶) مَنظَرَم: جای نگرستن و نظر انداختن

(۴۷) شُکر و صبر: در اینجا کنایه از نعمت و بلاست.

(۴۸) گبر: کافر

(۴۹) صنَع: آفرینش

(۵۰) مصنوع: آفریده، مخلوق

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۵۴۵

در غزلم جبر و قدر هست، از این دو بگذر
زانکه از این بحث بهجز شور و شری می‌نشود

مولوی، مثنوی، دفتر دوم، بیت ۵۹۰

گر گریزی بر امیدِ راحتی
ز آن طرف هم پیشت آید آفتی

هیچ کُنْجی بیدَد (۵۱) و بیدام نیست
جز به خلوت‌گاهِ حق، آرام نیست

کُنْجِ زندانِ جهانِ ناگزیر
نیست بی پامُزد (۵۲) و بی دَقُّ الحَصیر (۵۳)

والله ار سوراخ موشی درزوی مبتلای گربه چنگالی شوی

(۵۱) دَد: حیوانِ درّنده و وحشی

(۵۲) پامُزد: حَقّ القدم، اُجرتِ قاصد

(۵۳) دَقُّ الحَصیر: پاگشا، نوعی مهمانی برای خانه نو

مولوی، مثنوی، دفتر دوم، بیت ۵۸۸

هر که دور از دعوتِ رحمان بُود
او گداچشم است، اگر سلطان بُود

مولوی، مثنوی، دفتر دوم، بیت ۲۶۴۰

من سبب را ننگرم، کآن حادث (۵۴) است
زآنکه حادث، حادثی را باعث است

لطفِ سابق را نِظاره می‌کنم
هرچه آن حادِث، دوپاره می‌کنم

(۵۴) حادِث: تازه پدیدآمده، نو

مولوی، مثنوی، دفتر سوم، بیت ۴۴۷۲

اِنْتِیَا كَرِهًا مَهَارِ عَاقِلَانَ
اِنْتِیَا طَوْعًا بَهَارِ بیدلان

«از روی کراهِت و بی‌میلی بیایید، افسار عاقلان است،
اما از روی رضا و خرسندی بیایید، بهار عاشقان است.»

قرآن کریم، سورۀ فصّلت (۴۱)، آیه ۱۱

«ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا
وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ.»

«سپس به آسمان پرداخت و آن دودی بود.
پس به آسمان و زمین گفت: خواه یا ناخواه
بیایید. گفتند: فرمانبردار آمدیم.»

مولوی، مثنوی، دفتر اول، بیت ۴۱۱

جان، همه روز از لگدکوبِ (۵۵) خیال
وز زیان و سود، وز خوفِ زوال

نی صفا میماندش، نی لطف و فر
نی به سویِ آسمان، راهِ سفر

مولوی، مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۱۰۶۷

که درونِ سینه شرح داده‌ایم
شرح اندر سینه‌ات بنهاده‌ایم

مولوی، مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۱۰۷۲

در نگر در شرح دل در اندرون
تا نیاید طعنهً لا تُبْصِرُونَ

قرآن کریم، سوره ذاریات (۵۱)، آیه ۲۱

«وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ»

«و نیز در وجود خودتان. آیا نمی بینید؟»

قرآن کریم، سوره واقعه (۵۶)، آیه ۸۵

«وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلَكِنْ لَا تُبْصِرُونَ»

«ما از شما به او نزدیکتریم ولی شما نمی بینید.»

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۵۲۸

گفت: من مُضْطَرَّمٌ (۵۶) و مجروح‌حال
هست مُردار این زمان بر من حلال

هین به دستوری (۵۷) ازین گندم خورم
ای امین و پارسا و محترم

قرآن کریم، سوره بقره (۲)، آیه ۱۷۳

«إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنزِيرِ وَمَا
أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ ^ع فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ
فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»

«جز این نیست که مردار را و خون را و گوشت
خوک را و آنچه را که به هنگام ذبح نام غیر خدا
بر آن بخوانند، بر شما حرام کرد. اما کسی که
ناچار شود هرگاه که بی‌میلی جوید و از حد
نگذراند، گناهی مرتکب نشده است، که خدا
آمرزنده و بخشاینده است.»

گفت: مُفْتَى (۵۸) ضرورت هم تویی
بی‌ضرورت گر خوری، مُجْرِم شوی

ور ضرورت هست، هم پرهیز به
ورخوری، باری ضَمَانِ آن بده

مرغ بس در خود فرو رفت آن زمان
توسَنَش (۵۹) سَر بستد از جذبِ عِنَان

چون بخورد آن گندم، اندر فَخ (۶۰) بماند
چند او یاسین و الْأَنْعَام خواند

(۵۶) مُضْطَرُّ: در حال اضطرار، ناچار، درمانده

(۵۷) به دستوری: به اذن و اجازه

(۵۸) مُفْتَى: فتوا دهنده

(۵۹) تَوْسَن: اسبِ سرکش

(۶۰) فَخ: دام

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۲۳۴۱

آن یکی آمد، زمین را می‌شکافت
ابلهی فریاد کرد و برنتافت

کاین زمین را از چه ویران می‌کنی
می‌شکافی و پریشان می‌کنی؟

گفت: ای ابله برو، بر من مَران (۶۱)
تو عمارت از خرابی باز دان

(۶۱) بر من مَران: با من مخالفت مکن، عکسِ «با من بران» که به
معنی «با من همراهی و موافقت کن» است.

مولوی، مثنوی، دفتر دوم، بیت ۱۰۵۱

کار آن دارد که پیش از تن بدهست
بگذر از اینها که نو حارِث (۶۲) شدهست

کار عارف راست، گونه احوال (۶۳) است
چشم او بر کشت‌های اول است

(۶۲) حارِث: تازه پدیدآمده، جدید، نو

(۶۳) احوال: لوچ، دوبین

مولوی، مثنوی، دفتر سوم، بیت ۳۶۲

قبض دیدی چاره آن قبض کن
زانکه سرها جمله می‌روید ز بن (۶۴)

بسط دیدی، بسطِ خود را آبِ ده
چون برآید میوه، با اصحاب (۶۵) ده

(۶۴) بُن: ریشه

(۶۵) اصحاب: یاران

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۱۶۴۳

لیک حاضر باش در خود، ای فتی (۶۶)
تا به خانه او بیابد مر تو را

ورنه خِلْعَت (۶۷) را بَرَد او بازپس
که نیابیدم به خانه هیچکس

(۶۶) فَتَى: جوان مرد، جوان

(۶۷) خِلْعَت: لباس یا پارچه‌ای که خانواده داماد به عروس یا خانواده او
هدیه می‌دهند، مجازاً هدیه

مولوی، مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۳۶۴۴

هست مهمان‌خانه این تن ای جوان
هر صباحی ضیفِ (۶۸) نو آید دوان

هین مگو کاین ماند اندر گردنم
که هم‌کنون باز پرد در عدم

هرچه آید از جهان غیب‌وش
در دلت ضیف است، او را دار خوش

(۶۸) ضیف: مهمان

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۴۲۶

جُرْمِ خود را بر کسی دیگر مَنه
هوش و گوشِ خود بدین پاداش ده

جُرْمِ بر خود نه، که تو خود کاشتی
با جزا و عدلِ حق کُن آشتی

زَنجِ را باشد سببِ بد کردنی
بد ز فعلِ خود شناس، از بخت نی

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۳۸۷

آن زمان کت امتحان مطلوب شد
مسجدِ دینِ تو، پُر خَرُوب (۶۹) شد

(۶۹) خَرُوب: گیاه خَرُوب که بوته‌ای بیابانی و مرتفع و خاردار است و در هر بنایی بروید آن را ویران می‌کند.

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۴۱۳

بر قضا کم نه بهانه، ای جوان
جرم خود را چون نهی بر دیگران؟

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۴۳۰

مُتَّهَمُ كُنْ نَفْسِ خُود رَا اِی فِتْیٰ
مُتَّهَمُ كَمْ كُنْ جَزَایْ عَدْلِ رَا

توبه کن، مردانه سر آور به ره
که فَمَنْ یَعْمَلْ بِمِثْقَالِ یَرَهُ

قرآن کریم، سوره الزلزال (۹۹)، آیات ۷ و ۸

«فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ.»

«پس هر کس به وزن ذره‌ای نیکی کرده باشد آن
را می‌بیند.»

«وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ.»

«و هر کس به وزن ذره‌ای بدی کرده باشد آن
را می‌بیند.»

مولوی، مثنوی، دفتر دوم، بیت ۱۹۵۵

هوی هوی باد و شیرافشانِ ابر
در غمِ ما اند، یک ساعت تو صبر

فِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ نَشْنِيدَ هَاي؟
اندرين پستی چه برچفسیده‌های (۷۰)؟

مگر نشنیده‌های که حق تعالی می‌فرماید: روزی شما در
آسمان است؟ پس چرا به این دنیای پست چسبیده‌های؟

قرآن کریم، سوره ذاریات (۵۱)، آیه ۲۲

«وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ.»

«و رزق شما و هر چه به شما وعده شده در
آسمان است.»

ترس و نومیدیت دان آوازِ غول
می‌گشدد گوشِ تو تا قَعْرِ سُفُولِ (۷۱)

هر ندایی که تو را بالا کشید
آن ندا میدان که از بالا رسید

هر ندایی که تو را حرص آورد
بانگِ گرگی دان که او مردمِ درَد

(۷۰) برچفسیدهای: چسبیدهای

(۷۱) سُفول: پستی

مولوی، مثنوی، دفتر دوم، بیت ۱۰۸۵

روی زرد و، پای سُست و، دل سَبُک
کو غذایِ وَالسَّما ذاتِ الحُبُک؟

قرآن کریم، سورۀ ذاریات (۵۱)، آیه ۷

«وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ.»

«سوگند به آسمان که دارای راه‌هاست.»

آن، غذایِ خاصِگانِ دولت است
خوردنِ آن، بی‌گلو و آلت است

شد غذایِ آفتاب از نورِ عرش
مر حسود و دیو را از دودِ فرش

مولوی، مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۱۰۸۹

عدل چه بود؟ آبِ ده اشجار را
ظلم چه بود؟ آبِ دادنِ خار را

عدل، وضع نعمتی در موضعش
نه به هر بیخی که باشد آب گش (۷۲)

ظلم چه بود؟ وضع در ناموضعی
که نباشد جز بلا را منبعی

نعمتِ حق را به جان و عقل ده
نه به طبعِ پُر زحیرِ (۷۳) پُر گره

(۷۲) آب گش: آب کشنده، جذب کننده آب
(۷۳) زحیر: دل پیچه، در اینجا مطلقاً به معنی درد و بیماری است.

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۲۰۱

چون راه، رفتنیست، توقّف هلاکت است
چونت قُنُق (۷۴) کند که بیا، خرگه (۷۵) اندرآ

(۷۴) قُنُق: مهمان
(۷۵) خَرگَه: خرگاه، خیمه، سراپرده

مولوی، مثنوی، دفتر اوّل، بیت ۱۲۰۸

غیر نطق و غیر ایماء (۷۶) و سِجِل (۷۷)
صد هزاران ترجمان خیزد ز دل

(۷۶) ایماء: اشاره کردن
(۷۷) سِجِل: در اینجا به معنی مطلق نوشته

مولوی، مثنوی، دفتر سوم، بیت ۱۹۶۱

بینهایت حضرت است این بارگاه
صدر را بگذار، صدرِ توست راه

مولوی، مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۳۱۳۲

پس قلم بنوشت که هر کار را
لایقِ آن هست تأثیر و جزا

کژ روی، جَفَّ الْقَلَمُ کژ آیدت
راستی آری، سعادت زایدت

حدیث

«جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا أَنْتَ لَاقٍ.»

«خشک شد قلم به آنچه سزاوار بودی.»

حدیث

«جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَائِنٌ.»

«خشک شد قلم به آنچه بودنی است.»

مولوی، مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۳۱۴۵

زرّهای گر جهدِ تو افزون بُود
در ترازویِ خدا موزون بُود

مولوی، مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۳۱۳۶

تو روا داری؟ روا باشد که حق
همچو معزول (۷۸) آید از حکمِ سَبَقِ (۷۹)؟

که ز دستِ من برون رفته‌ست کار
پیشِ من چندین مِیا، چندین مزار

(۷۸) معزول: عزل‌شده، برکنار‌شده

(۷۹) سَبَق: مقدّم، پیشی

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۱۲۲۷

هر لحظه و هر ساعت یک شیوه نو آرَد
شیرین‌تر و نادرتر ز آن شیوه پیشینش

مولوی، مثنوی، دفتر سوم، بیت ۱۶۴۰

كُلُّ أَصْبَاحٍ لَنَا شَأْنٌ جَدِيدٌ
كُلُّ شَيْءٍ عَنُّ مُرَادِي لَا يَحِيدُ

در هر بامداد کاری تازه داریم،
و هیچ کاری از حیطة مشیت من خارج نمی‌شود.

قرآن کریم، سوره الرحمن (۵۵)، آیه ۲۹

«يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلُّ يَوْمٍ هُوَ
فِي شَأْنٍ.»

«هر کس که در آسمانها و زمین است سائل درگاه
اوست، و او هر لحظه در کاری جدید است.»

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۱۷۲۳

نیم ز کارِ تو فارغ^(۸۰) همیشه در کارم
که لحظه لحظه تو را من عزیزتر دارم

(۸۰) فارغ: آسوده، در اینجا یعنی ناآگاه

مولوی، مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۳۱۴۰

ذرّه‌یی گر در تو افزونی ادب
باشد از یارت، بداند فضلِ رب

قدرِ آن ذرّه تو را افزون دهد
ذرّه، چون کوهی، قدم بیرون نهد

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۳۷۰۵

وَأَنْ كِهْ اَنْدَرِ وَهْمٍ اَوْ تَرْكِ اَدْبِ
بِي اَدْبِ رَا سَرَنْگُونِي دَا دَرْبِ

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۳۳۸۹

بَا حَضُورِ اَفْتَابِ بَا كَمَالِ
رَهْنَمَائِي جُسْتَنِ اَز شَمْعِ وَ ذُبَالِ^(۸۱)

بَا حَضُورِ اَفْتَابِ خُوشِ مَسَاغِ^(۸۲)
رُوشْنَائِي جُسْتَنِ اَز شَمْعِ وَ چِرَاغِ

بِي گَمَانِ تَرْكِ اَدْبِ بَاشْدِ زِ مَا
كُفْرِ نَعْمَتِ بَاشْدِ وَ فَعْلِ هَوَا

لیک اغلب هوش ها در افتکار (۸۳)
همچو خفاش اند ظلمت دوستدار

(۸۱) نُباله: فتیله، فتیله شمع یا چراغ
(۸۲) خوش مَساغ: خوش رفتار، خوش مدار
(۸۳) افتکار: اندیشیدن

مولوی، مثنوی، دفتر دوم، بیت ۳۷۶۲

مرغُ کو بی این سُلیمان می‌رود
عاشقِ ظلمت (۸۴)، چو خفاشی بُود

با سُلیمان خو کن ای خفاشِ رد (۸۵)
تا که در ظلمت نمانی تا ابد

(۸۴) ظلمت: تاریکی
(۸۵) رد: مردود

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۲۵۸۳

آن ادب که باشد از بهر خدا
اندر آن مُسْتَعَجَلی (۸۶) نبُود روا

و آنچه باشد طبع و خشمِ عارضی
می‌شتابد، تا نگردد مرتضی (۸۷)

ترسد از آید رضا، خشمش رود
انتقام و ذوقِ آن، فایِت (۸۸) شود

(۸۶) مُسْتَعَجَلی: شتابکاری، تعجیل

(۸۷) مرتضی: خشنود، راضی

(۸۸) فایِت: از میان رفته، فوت شده

مولوی، مثنوی، دفتر اول، بیت ۷۸

از خدا جویم توفیقِ ادب
بی‌ادب محروم گشت از لطفِ رب

بی‌ادب تنها نه خود را داشت بد
بلکه آتش در همه آفاق (۸۹) زد

(۸۹) آفاق: جمع اُفق

مولوی، مثنوی، دفتر دوم، بیت ۳۲۱۸

دل نگه دارید ای بی‌حاصلان
در حضورِ حضرتِ صاحب‌دلان

پیشِ اهلِ تنِ ادبِ بر ظاهر است
که خدا زیشان نهان را ساتر (۹۰) است

پیشِ اهلِ دلِ ادبِ بر باطن است
ز آن که دلشان بر سَرایر (۹۱) فاطن (۹۲) است

(۹۰) ساتر: پوشاننده، پنهان‌کننده

(۹۱) سَرایر: رازها، نهانی‌ها، جمعِ سَریره

(۹۲) فاطن: دانا و زیرک

مولوی، مثنوی، دفتر اول، بیت ۱۴۸۸

گفت شیطان که بِمَا أَغْوَيْتَنِي
کرد فعلِ خود نهان، دیو دَنی (۹۳)

«شیطان به خداوند گفت که تو مرا گمراه کردی. او گمراهی
خود را به حضرت حق، نسبت داد و آن دیو فرومایه، کار
خود را پنهان داشت.»

قرآن کریم، سوره اعراف (۷)، آیه ۱۶

«قَالَ فِيمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ»

«ابلیس گفت: پروردگارا به عوض آنکه مرا گمراه
کردی، من نیز بر راه بندگانت به کمین می نشینم
و آنان را از راه مستقیم تو باز می‌دارم.»

گفت آدم که ظَلَمْنَا نَفْسَنَا
او ز فعلِ حق نَبُدْ غافل چو ما

ولی حضرت آدم گفت: «پروردگارا، ما به خود ستم
کردیم.» و او همچون ما از حکمتِ کار حضرت حق
بی خبر نبود.

در گُنه، او از ادب پنهانش کرد
ز آن گُنه بر خود زدن، او بر بخورد (۹۴)

بعدِ توبه گفتش: ای آدم نه من
آفریدم در تو آن جُرم و مِحَن (۹۵)؟

نه که تقدیر و قضایِ من بُدْ آن
چون به وقتِ عُدْرِ کردی آن نهان؟

گفت: ترسیدم ادب نگذاشتم
گفت: هم من پاسِ اَنْتِ داشتم

هر که آرَد حُرْمَت، او حُرْمَت بَرَد
هر که آرَد قَنَد، لوزینه (۹۶) بَرَد

(۹۳) دَنی: فرومایه، پست

(۹۴) بَر بَخُورَد: برخوردار و کامیاب شد.

(۹۵) مِحْن: محنت‌ها، رنج‌ها، سختی‌ها

(۹۶) لوزینه: نوعی شیرینی

مولوی، مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۲۵۷۰

مَکَرِ شَیْطَانِ اسْتِ تَعْجِیلِ و شَتَابِ
لَطْفِ رَحْمَانِ اسْتِ صَبْرِ و اِحْتِسَابِ (۹۷)

(۹۷) اِحْتِسَاب: حساب کردن، در اینجا به معنی حسابگری

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۵۴۵

در غزلم جبر و قدر هست، از این دو بگذر
زانکه از این بحث بهجز شور و شری می‌نشود

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۱۳۸۹

از پدر آموز ای روشن‌جبین^(۹۸)
رَبَّنَا كَفْتُ و، ظَلَمْنَا^(۹۹) پیش از این

قرآن کریم، سوره اعراف (۷)، آیه ۲۳

«قَالَ رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا
لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ.»

«گفتند: ای پروردگار ما، به خود ستم کردیم و
اگر ما را نیامرزی و بر ما رحمت نیآوری از
زیان دیدگان خواهیم بود.»

نه بهانه کرد و، نه تزویر ساخت
نه لَوای (۱۰۰) مکر و حیلت برفراخت

باز آن ابلیس، بحث آغاز کرد
که بَدَم من سُرخرو، کردیم زرد

رنگ، رنگ توست، صَبَاغُم (۱۰۱) تویی
اصلِ جُرْم و آفت و داغم تویی

هین بخوان: رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي
تا نگردي جبری و، کژ کم تنی

قرآن کریم، سوره اعراف (۷)، آیه ۱۶

«قَالَ فِيمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ.»

«گفت: حال که مرا گمراه ساختهای، من هم
ایشان را از راه راست تو منحرف می‌کنم.»
[ما به‌عنوان من‌ذهنی هم خودمان را گمراه
می‌کنیم و هم به هرکسی که می‌رسیم او را به
واکنش درمی‌آوریم.]

بر درختِ جبرِ تا کی برجهی
اختیارِ خویش را یکسو نهی؟

همچو آن ابلیس و ذُرِّیَاتِ (۱۰۲) او
با خدا در جنگ و اندر گفت و گو

(۹۸) جَبین: پیشانی

(۹۹) ظَلَمْنَا: ستم کردیم

(۱۰۰) لُوا: پرچم

(۱۰۱) صَبَّأغ: رنگرز

(۱۰۲) ذُرِّیَات: جمعِ ذُرِّیَّه به معنی فرزند، نسل

مولوی، مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۳۱۸۸

ترک کن این جبرِ جمعِ مَنبَلان (۱۰۳)
تا خبر یابی از آن جبرِ چو جان

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۲۲۳۱

گفت آن ماهی زِیرک: ره کُنم
دل ز رای و مشورتشان بر کُنم

مولوی، مثنوی، دفتر اول، بیت ۱۰۶۸

هر که ماند از کاهلی (۱۰۴) بی‌شکر و صبر
او همین داند که گیرد پایِ جبر

هر که جبر آورد، خود رنجور (۱۰۵) کرد
تا همان رنجوری‌اش، در گور کرد

گفت پیغمبر که رنجوری به لاغ (۱۰۶)
رنج آرَد تا بمیرد چون چراغ

(۱۰۴) کاهلی: تنبلی

(۱۰۵) رنجور: بیمار

(۱۰۶) لاغ: هزل و شوخی. در اینجا به معنی بددلی است. رنجوری به لاغ
یعنی خود را بیمار نشان دادن، تمارض.

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۳۰۱۳

یار در آخرزمان کرد طَرَب‌سازی
باطنِ او جِدِّ جِدِّ، ظاهرِ او بازی

جملهٔ عشاق را یار بدین علم کُشت
تا نکند هان و هان، جهلِ تو طنّازی

در حرکت باش از آنک، آبِ روانِ نَفْسُرد (۱۰۷)
کز حرکت یافت عشقِ سِرِّ سراندازی

(۱۰۷) فِسرْدن: یخ بستن، منجمد شدن

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۱۴۷۷

اصل، خود جذب است، لیک ای خواجگتاش (۱۰۸)
کار کن، موقوفِ آن جذبه مباش

زانکه تَرکِ کار چون نازی بُود
نازِ کی در خورِ جانبازی بُود؟

نه قبول اندیش، نه رد ای غلام
امر را و نهی را می بین مُدام

(۱۰۸) خواجهتاش: دو غلام را گویند که یک صاحب دارند.

مولوی، مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۵۹

کاین تَأَنِّي (۱۰۹) پرتوِ رحمان بُود
وَأَنْ شَتَابَ از هَزَّةَ (۱۱۰) شیطان بُود

حدیث

«التَّائِي مِنَ اللَّهِ وَالْعَجَلُ مِنَ الشَّيْطَانِ.»

«درنگ از خداوند است و شتاب از شیطان.»

زآنکه شیطانش بترساند ز فقر
بارگیر (۱۱۱) صبر را بکشد به عَقْرِ (۱۱۲)

از نُبی (۱۱۳) بشنو که شیطان در وعید
می‌کند تهدیدت از فقرِ شدید

قرآن کریم، سوره بقره (۲)، آیه ۲۶۸

«الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَ يَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ
يَعِدُكُم مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ»

«شیطان شما را از بینوایی می‌ترساند و به
کارهای زشت و می‌دارد، در حالی که خدا شما
را به آمرزشِ خویش و افزونی وعده می‌دهد. خدا
گشایش دهنده و داناست.»

تا خوری زشت و ببری زشت، از شتاب
نی مروّت (۱۱۴)، نی تأنی، نی ثواب

لاَجْرَمَ (۱۱۵) کافر خورد در هفت بَطْن (۱۱۶) دین و دل باریک و لاغر، زَفَت (۱۱۷) بطن

- (۱۰۹) تَأْنِي: آهستگی، درنگ کردن، تاخیر کردن
(۱۱۰) هَزَّهُ: تکان دادن، در اینجا به معنی تحریک و وسوسه
(۱۱۱) بارگیر: حیوانی که بار حمل می‌کند؛ مرکوب، کجاوه
(۱۱۲) عَقْر: پی کردن؛ بُریدن دست و پای شتر به منظور ذبح و نَحْرِ او.
(۱۱۳) نَبِي: قرآن
(۱۱۴) مَرَوْت: جوانمردی
(۱۱۵) لاَجْرَم: ناچار
(۱۱۶) بَطْن: شکم
(۱۱۷) زَفَت: درشت، فربه
-

مولوی، مثنوی، دفتر اول، بیت ۱۴۶۳

لفظِ جبرم، عشق را بی‌صبر کرد
وآنکه عاشق نیست، حبسِ جبر کرد

این، مَعِيَّت (۱۱۸) با حق است و جبر نیست
این تَجَلِّي (۱۱۹) مَه است، این ابر نیست

(۱۱۸) مَعِيَّت: همراه بودن، همراهی. خدا با شماست هر کجا که باشید.

(۱۱۹) تَجَلِّي: تابش، روشنی

مجموع لغات:

- (۱) صُور: جمع صورت، نقش ها
- (۲) أَعْدَاء: جمع عَدُوّ، دشمنان
- (۳) زو: زود
- (۴) خشک و تر: مجازاً همه چیز
- (۵) میتین: کلنگ، تبر، تیشه و میله‌ای که با آن سنگ می‌تراشند.
- (۶) کیسه بسته: کسی که دارایی خود را نشان نمی‌دهد.
- (۷) خَرُوب: گیاه خَرُنُوب که بوته‌ای بیابانی و مرتفع و خاردار است و در هر بنایی بروید آن را ویران می‌کند.
- (۸) هادم: ویران کننده
- (۹) طِمّ: دریا و آب فراوان
- (۱۰) رِمّ: زمین و خاک
- (۱۱) با طِمّ و رِمّ: در اینجا یعنی با جزئیات
- (۱۲) اضطرار: درمانده شدن، بی‌چارگی
- (۱۳) ابتر: ناقص و به دردنخور
- (۱۴) غَرَر: جمع غِرّه به معنی غفلت و بی‌خبری و غرور
- (۱۵) بُوِطَّر: سرمست، مغرور
- (۱۶) جَلْدی: چابکی، چالاکی
- (۱۷) بابُ الله: درگاه الهی

- (۱۸) بُوَالْحِكْمِ: کنیه اصلی ابوجهل
- (۱۹) سَقَرٌ: از ناهای دوزخ
- (۲۰) كَيْ: گپ، گفتگو کردن
- (۲۱) دَلَّ عَلَى النَّارِ الدُّخَانُ: دود بر آتش دلالت دارد.
- (۲۲) لَبِيبٌ: خردمند
- (۲۳) كُمِيزٌ: ادرار
- (۲۴) طاق و طُرُنْبٌ: سر و صدا
- (۲۵) اتَّقُوا: بترسید، تقوا پیشه کنید.
- (۲۶) زینهار: برحذر باش، کلمه تنبیه
- (۲۷) مُنَازِعٌ: نزاع کننده، ستیزه‌گر
- (۲۸) طَبَلِ بَازٍ: طبلی که وقت پروازِ باز به سوی صید یا وقت رجوع می‌زده‌اند.
- (۲۹) مَلُولٌ: افسرده، اندوهگین
- (۳۰) ذُو دَلَالٍ: صاحبِ ناز و کرشمه
- (۳۱) حَدِيدٌ: آهن
- (۳۲) تَغٌ: ته و بُن
- (۳۳) فَتَى: جوان، جوانمرد
- (۳۴) بِسَاطٌ: هرچیز گسترده‌ای مانند فرش و سفره
- (۳۵) نَفْحَتٌ: دمیدم
- (۳۶) حَبْرٌ: دانشمند، دانا

- (۳۷) سَنَى: رفیع، بلند مرتبه
- (۳۸) پست پست: آهسته آهسته
- (۳۹) فُرَجِه: تماشا
- (۴۰) چوبک زدن: پاسبانی کردن، نگهبانی کردن
- (۴۱) پنهان روی کردن: اعتقاد خود را پنهان کردن
- (۴۲) عَسَس: داروغه، شبگرد، کسی که شبها در محلهها می‌گردد و از منازل و اماکن مراقبت می‌کند.
- (۴۳) بحر: دریا
- (۴۴) اِسْتَارَه: ستاره
- (۴۵) نفت انداز: نفت اندازنده؛ کسی که آتش می‌بارد.
- (۴۶) مَنظَر: جای نگریستن و نظر انداختن
- (۴۷) شُكْر و صَبْر: در اینجا کنایه از نعمت و بلاست.
- (۴۸) گَبْر: کافر
- (۴۹) صُنْع: آفرینش
- (۵۰) مَصْنوع: آفریده، مخلوق
- (۵۱) دَد: حیوان درنده و وحشی
- (۵۲) پامُزِد: حَقُّ الْقَدَم، اُجْرَتِ قاصِد
- (۵۳) دَقُّ الْحَصِير: پاگشا، نوعی مهمانی برای خانه نو
- (۵۴) حادث: تازه پدیدآمده، نو
- (۵۵) لگدکوب: لگدکوبی، مجازاً رنج و آفت

- (۵۶) مُضْطَرُّ: در حال اضطرار، ناچار، درمانده
- (۵۷) به دستوری: به اذن و اجازه
- (۵۸) مُفْتًی: فتوا دهنده
- (۵۹) تَوْسَن: اسبِ سرکش
- (۶۰) فَخٌّ: دام
- (۶۱) بَرِ مَنْ مَرَان: با من مخالفت مکن، عکسِ «با من بران» که به معنی «با من همراهی و موافقت کن» است.
- (۶۲) حَايِث: تازه پدیدآمده، جدید، نو
- (۶۳) أَحْوَل: لوچ، دوبین
- (۶۴) بُن: ریشه
- (۶۵) اصحاب: یاران
- (۶۶) فَتًی: جوانمرد، جوان
- (۶۷) خِلْعَت: لباس یا پارچه‌ای که خانواده داماد به عروس یا خانواده او هدیه می‌دهند، مجازاً هدیه
- (۶۸) ضَيْف: مهمان
- (۶۹) خَرْوَب: گیاهِ خَرْوَب که بوته‌ای بیابانی و مرتفع و خاردار است و در هر بنایی بروید آن را ویران می‌کند.
- (۷۰) بَرِچْفَسِيدَاهِی: چسبیده‌ای
- (۷۱) سُفُول: پستی
- (۷۲) اَبْ كَش: آب کشنده، جذب کننده آب

- (۷۳) زَحِير: دل پیچه، در اینجا مطلقاً به معنی درد و بیماری است.
- (۷۴) قُنُق: مهمان
- (۷۵) خَرَكَةٌ: خرگاه، خیمه، سراپرده
- (۷۶) اِيْمَاء: اشاره کردن
- (۷۷) سِجِل: در اینجا به معنی مطلق نوشته
- (۷۸) مَعزُول: عزل شده، برکنار شده
- (۷۹) سَبَق: مقدم، پیشی
- (۸۰) فَاَرَع: آسوده، در اینجا یعنی ناآگاه
- (۸۱) ذُبَالَه: فتیله، فتیله شمع یا چراغ
- (۸۲) خَوْش مَسَاغ: خوش رفتار، خوش مدار
- (۸۳) اِفْتِكَار: اندیشیدن
- (۸۴) ظَلَمَت: تاریکی
- (۸۵) رَد: مردود
- (۸۶) مُسْتَعَجَلِي: شتابکاری، تعجیل
- (۸۷) مَرْتَضِي: خشنود، راضی
- (۸۸) فَايْت: از میان رفته، فوت شده
- (۸۹) اَفَاق: جمع اَفُق
- (۹۰) سَاتِر: پوشاننده، پنهان کننده
- (۹۱) سَرَايِر: رازها، نهانیها، جمع سَرِيره
- (۹۲) فَاطِن: دانا و زیرک

- (۹۳) دَنی: فرومایه، پست
- (۹۴) بَر بَخُورد: برخوردار و کامیاب شد.
- (۹۵) مِحن: محنت‌ها، رنج‌ها، سختی‌ها
- (۹۶) لوزینه: نوعی شیرینی
- (۹۷) اِحْتِسَاب: حساب کردن، در اینجا به معنی حسابگری
- (۹۸) جَبین: پیشانی
- (۹۹) ظَلَمْنَا: ستم کردیم
- (۱۰۰) لِوَا: پرچم
- (۱۰۱) صَبَّاع: رنگرز
- (۱۰۲) ذُرِّيَّات: جمع ذُرِّيَّة به معنی فرزند، نسل
- (۱۰۳) مَنبَل: تنبل، کاهل، بیکار
- (۱۰۴) کاهلی: تنبلی
- (۱۰۵) رنجور: بیمار
- (۱۰۶) لاغ: هزل و شوخی. در اینجا به معنی بددلی است.
رنجوری به لاغ یعنی خود را بیمار نشان دادن، تمارض.
- (۱۰۷) فِسْرَدن: یخ بستن، منجمد شدن
- (۱۰۸) خَواجَتاش: دو غلام را گویند که یک صاحب دارند.
- (۱۰۹) تَأَنی: آهستگی، درنگ کردن، تاخیر کردن
- (۱۱۰) هَزَه: تکان دادن، در اینجا به معنی تحریک و وسوسه
- (۱۱۱) بارگیر: حیوانی که بار حمل می‌کند؛ مرکوب، کجاوه

(۱۱۲) عَقْرٌ: پی کردن: بُریدنِ دست و پای شتر به منظورِ ذبح و نَحْرِ او.

(۱۱۳) نُبًی: قرآن

(۱۱۴) مَرَوّت: جوانمردی

(۱۱۵) لَاجِرَم: ناچار

(۱۱۶) بَطْنٌ: شکم

(۱۱۷) زَفَت: درشت، فربه

(۱۱۸) مَعِيَّتٌ: همراه بودن، همراهی. خدا با شماست هر کجا که باشید.

(۱۱۹) تَجَلَّى: تابش، روشنی